

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 118 1997

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Redaktionen tackar de professorer i ämnet som verkat som referenter under en tvåårsperiod:

Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Eva Hættner Aurelius, Ulla-Britta Lagerroth och Thure Stenström.

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows, Word for DOS eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-12-x

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1998

Anthony Heilbut, *Thomas Mann. Eros and Literature*. Macmillan 1996.

Thomas Mann framstod i sin tids offentlighet som en levande vederläggning av den romantiska föreställningen att stora diktare vanligtvis lever som socialt marginaliserade bohemer. I sin karriär och samhällseliga status liknade författaren Mann mest en framgångsrik och korrekt ämbetsman, med värdigt och reserverat uppträdande. Köpmansson från Lübeck, gift med professorsdotter och sexbarnsfar, med stora inkomster och utmärkelser i form av nobelpris och flera hedersdoktorat. Det tycktes inte finnas anledning att uppfatta verken som personlig bikt och syndabekännelse, i stället för att som så många andra diktare vrida om kniven i egna sår höll sig Mann till en mytiskt tidlös och allmängiltig problematik. Den ironiska distansen till den egna personen och produktionen föreföll att utesluta självbiografiska tolkningar.

Mann var en flitig dagboksskribent, och åren 1979–95 har dagböckerna från och med tjugotalets början publicerats (de äldre förstördes av författaren 1945). Dessa dagböcker för privat bruk, tillsammans med de likaledes tryckta notisböckerna, ger en helt annan bild av Thomas Mann än den han föredrog att presentera i offentligheten. Det framgår med all tydlighet att författaren (äktenskap och barnalstring till trots) var homosexuell, och att han själv tillmätte förälskelser i sköna ynglingar avgörande betydelse både i privatlivet och kanske även i det litterära arbetet (på den sistnämnda punkten ger han något motsägelsefulla besked). Hittills har nog forskningen mer eller mindre värt sig mot denna homoerotiska lägnings eventuella implikationer när det gäller tolkningen av verken. Helst vill vi naturligtvis, både forskare och andra läsare, i Thomas Mann se den lärde humanisten och kämpande demokraten – inte pederasten.

Tidigare halvklädda visor har förvandlats till lätt avlyssnad refräng i amerikanen Anthony Heilbuts biografi, med den högst adekvata undertiteln "Eros and Literature". Något tillspetsat kunde boken karakteriseras som en erotisk levnadsteckning, eller i varje fall en studie i Thomas Manns liv och verk med särskild inriktning på den homosexuella problematiken. Dagböckerna och arbetsanteckningarna har tillkommit utan tanke på publicering, och saknar därför all självcensur. Heilbut menar att Mann genom dessa texters vittnesbörd i sin skönlitterära produktion framstår som "a great erotic writer". I dagböckernas författare finner Heilbut inte föredragsturnéernas och pressintervjuernas magistrale titan, utan en långtande och olycklig människa som axiomatiskt förväntade sig att bli avvisad av dem han åträdde. Enligt Heilbuts tolkning av dagböckerna var Manns största glädje genom hela livet att betrakta sköna

gossar och ganymeder. Hans erotik stannade vanligtvis vid fantasi och dagdröm, på avstånd iakttog han ynglingar som ofta förblev ovetande om denna beundran. Voyeurens sexualitet sublimerades till narcissism; på äldre dagar såg Mann sig som "a sad old man who had rarely known erotic bliss".

Det råder ingen brist på pikanta detaljer i dagböckerna. Två av barnen delade familjefaderns erotiska läggning, och uppträdde som övermäktiga rivaler genom att de inte nöjde sig med platoniska svärmerier. Den tåliga hustrun Katia var medveten om makens återkommande förälskelser, och kunde vid svårartade fall agera som kopplerska och arrangera sammanträffanden under betryggande former. Man kan dock inte beskylla Heilbut för att i sensationssyfte frossa i perversiteter, han förhåller sig tvärtom påfallande återhållsamt och kan till och med reagera med mild ironi inför alla bisarra avslöjanden.

Referaten av dagböckerna är väl inte alltid klanderfritt objektiv, och ibland blir den mannska pederastin och misogynin mer ostentativ i Heilbuts version än hos dagboksförfattaren: "His prejudices were apparent: he disliked the bluestockings who surrounded him at literary gatherings, though his irritation passed when he locked eyes with some attractive male."

Dessa amorösa omständigheter skulle blott äga personhistoriskt intresse, såvida det inte kunde påvisas att Manns homosexuella läggning och fantasier utövat avgörande inflytande för den store författarens romaner och noveller. Heilbut hävdar att så tveklöst är fallet, att "Mann lived out his desires in his fiction to an almost unparalleled extent". Den kärlek som Mann drömde om men inte fick uppleva i sinnevärlden kom i stället till skönlitterära uttryck, men de förbjudna drifterna kunde blott gestaltas och bekännas symboliskt. Manns favoritord var "Sehnsucht"; ur längtan, kroppslig och andlig, föds den litterära produktiviteten. Konsekvensen av detta synsätt blir att erotikens framstår som långt viktigare i Manns verk än den var i hans liv.

Heilbuts grundtanke är att Mann förblev densamme, att ynglingens drömmar också var åldringens. Detta skulle komma till uttryck i både dagböcker och fiktion, en uppfattning som medför att Heilbut läser med en speciell form av hermeneutisk misstänksamhet: "– in Thomas Mann's work, no association between men seems above suspicion". I enlighet med detta övergripande perspektiv befinnes den föga virile Hanno Buddenbrook vara debutromanens intressantaste person, och *Der Zauberberg* karakteriseras som en roman om förbjuden kärlek, "variously represented as homosexuality, fetishism, and necrophilia". *Der Zauberberg* uppfattas vanligen som en (alltför) ordrik idéroman, Heilbut däremot framhäver bokens rent monomana fascination inför kroppen och kroppens delar. Till och med en rönt-

genbild av en arm kan ge upphov till verbal erotik. Den unge Josef i trettioalets och det tidiga fyrtioalets gammaltestamentliga romansvit ses som en pånyttfödd Tadzio från sekelskiftets Venedig. Hela tiden är det samma persontyper som uppträder i olika skepnader; dagböckernas Thomas Mann framträder maskerad till Hanno Buddenbrook, Gustav Aschenbach, Hans Castorp och Jakob Josefs far.

Heilbut går så långt att han tillskriver erotikerna allt avgörande inflytande, oavsett i vilka sammanhang Mann skriver eller agerar. Att Jahve "homosexualiseras" i Josefromanernas mansdominerade värld kan väl vara rimligt, och uppenbart är också att Manns politiska esästik rymmer ett avgjort homoerotiskt bildspråk. Det ligger väl också något i Heilbuts tolkning av Manns chauvinistiska militarism under första världskriget som uttryck för uppfattningen att krigets främsta välsignelse består i att ynglingar sammanförs och får uppleva frigörande soldatkärlek bortom familjelivet. Även Manns uppslutning bakom Weimarrepubliken och hans konsekventa antinazism får sexuell motivering. Mann skulle ha radikaliserats politiskt emedan han i det demokratiska samhällets tolerans främst såg en möjlighet till homoerotisk renässans. Här måste invändas att man väl ändå kan föreställa sig andra orsaker till att Mann valde att i exil bekämpa nazismen; det var knappast enbart fråga om pederasters välfärd!

Mer upplysande och övertygande är avsnitten om Mann som läsare av andra författare. Det förefaller rimligt att som Heilbut uppfatta Manns läsning som i hög grad amoröst bestämd. Han stimulerades av att se sina känslor reflekterade i andra mäns verk, och sålunda kunde Balzacs heterosexuella passionsskildringar tillämpas på den egna situationen. På samma sätt förfor Mann själv enligt dagböckerna, när han gjorde Potifars hustru till sin stand-in medan den unge Josef motsvarades av en åtrådd yngling i sekelskiftets München. Förkärleken till det lidelsefulla gjorde vidare att Mann föredrog Joseph Conrad framför Henry James, eller att han med säker instinkt anade en sinnenas meningsfrände i Kafka vilkens homosexuellt färgade dagböcker ännu inte hade publicerats.

Oförklarligt får Heilbuts framställning genom sitt konsekventa synsätt en repetitiv och monoton karaktär, samtidigt som den omfångsrika (över 600 sidor) boken paradoxalt nog samtidigt gör ett skissartat eller abrupt avbrutet intryck. Där finns "Fast Forwards", som författaren uttrycker sig i förordet. När Heilbut omsider hunnit fram till exilen vid nazisternas maktövertagande, har han uppenbarligen bestämt sig för att det får räcka med en volym om Manns liv och dikt. Därför går det undan med rasande fart i fortsättningen, och de viktiga ålderdomsverken berörs blott i förbigående eller inte alls.

Heilbut är en lysande stilist, varigenom han gör ett förföriskt övertygande intryck. Man gläds åt många slående formuleringar och iakttagelser som att den lübeckska marsipanen i *Buddenbrooks* spelar en roll motsvarande Prousts madeleinekaka, eller att Manns ämne i debutromanen inte är Prousts nostalgi utan längtan bort från det förflutna. Det tycks mig också ligga en djup sanning i Heilbuts vitsiga beskrivning av den tyske författarens pessimistiska livsattityd: "Mann had recently asserted that he didn't need alcohol for inspiration: he didn't believe much in the good moods liquor induces but then he didn't believe much in good moods."

Principiellt betänkligt är däremot att Heilbut genomgående begagnar engelska översättningar som utgetts kommersiellt, alltså inte vetenskapligt godtagbara editioner av Manns verk. En svaghet med hans övergripande tolkning av Manns produktion är onekligen att den förutsätter dagböckerna som alla dörrars öppnande nyckel. Det kan också ifrågasättas om upplevelser som kunnat aktualiseras endast med dagböckernas hjälp verkligen utövats så avgörande inflytande genom hela livet och produktionen. Om detta kan vi inget veta med säkerhet. Säkert har Heilbut överdrivit en aspekt; inte behöver man exempelvis förklara Thomas Manns livslånga yrkesrivalitet med den äldre brodern Heinrich med att deras olikartade sexuella läggning gav upphov till motsättningar och hävdelsebegär. Visst kan man påstå att Mann blev författare därför att han var homosexuell, men även heterosexuella personer blir bevisligen författare. För övrigt är Heilbut själv medveten om att han renodlar, att han presenterar en tänkbar men tillspetsad läsart som inte utesluter andra. Man möter i hans bok ofta medgivanden, som i samband med analysen av *Der Zauberberg*: "Of course, not only Eros animated the work. Years of research and contemplation, a revolution in Mann's thinking about politics, were necessary."

Egentligen är Heilbuts viktigaste poäng inte att Manns romaner och noveller innehåller självupplevt stoff. Mer väsentligt och intressant är att det biografiska förändras och omtolkas så att det får allmängiltiga dimensioner. Det subjektiva upphöjs till det tidlöst mytiska. När så Heilbut övergår till sina "Fast Forwards" tenderar han dock att förbigå komplikationerna och begränsa sig till att notera ytliga överensstämmelser mellan liv och dikt, vilket också medför att han äventyrligt förutsätter att det funnits levande modeller för de fiktiva gestalterna.

Som komplettering till tidigare forskning är Heilbuts bok värdefull. Den erotiske Mann har av diskretionsskäl tilldelats en biroll inom litteraturforskningen, men han bör självklart erkännas och uppmärksammas lika väl som humanisten eller demokraten eller ironikern. Invändningar kan med skäl framföras mot ensidigheten

i Heilbuts framställning, men han har ändå mer övertygande och konsekvent än någon föregångare påvisat något väsentligt i Manns författarskap från debuten till ålderdomsverken. Det är kontinuiteten, att diktaren genom åren gärna gestaltar likartade problemställningar och typgestalter. I det avseendet liknar Thomas Mann sin beundrade mästare Goethe, som under ett långt författarliv ständigt återkom till doktor Faust och Wilhelm Meister.

Conny Svensson

Johan Svedjedal, *Gurun och grottmannen och andra litteratursociologiska studier. Om Birger Sjöberg, Vilhelm Moberg, Bruno K. Öijer, Sven Delblanc, Bob Dylan och Stig Larsson*. Gedins förlag. Stockholm 1996. 227 s.

I *Gurun och grottmannen* har Johan Svedjedal samlat och något omarbetat ett antal tidigare publicerade studier. Samtliga, sånär som på essän om Stig Larsson, trycktes i *Bonniers litterära magasin* under åren 1993–1995. Avsnittet om Larsson återfinns i antologin *Samtida. Essäer om svenska författarskap* från 1990. Svedjedal menar likväl att ”de flesta” (s. 12) av dessa litteratursociologiska studier är skrivna i syfte att förenas i en volym. Alla befattar sig mer eller mindre med ”förhållandet mellan litteratur och samhälle, sett ur författarnas synvinklar – och om förutsättningarna för deras sätt att se” (s. 9). Det rör sig närmare bestämt om den paradoxala situation många moderna författare ställts inför, att tvingas att på en gång livnära sig på och ta avstånd ifrån den litterära marknaden. Paradoxen ligger bland annat i att kritiken ”mot marknaden kan ge marknadsframgångar, avståndstagande från pengar kan skapa goda inkomster” (ibid.). Vidare vill Svedjedal se vilken inverkan marknaden har haft på författarnas formspråk. Det är förvisso sant att dessa ”nedslag” (ibid.) stadigt återkommer till olika schatteringar av denna problematik, men boken är för den skull inte ett inlägg i den omfattande debatten om konsekvenserna av litteraturens moderna medialisering och kommersialisering. Svedjedal exemplifierar snarare än debatterar. Det är också tydligt att flera av uppsatserna har vidare syftningar än att enbart belysa detta problemkomplex.

Den inledande studien ägnas framför allt Birger Sjöbergs *Kvartetten, som sprängdes* (1924) som tidsdokument och relaterar dess bild av tioalets börsyra med Sjöbergs egna erfarenheter och prekära situation som författare på bokmarknaden. Som så många andra spekulanter drabbades Sjöberg av stora förluster under börsraset 1918, och kunde senare blott tillfälligtvis reda sig med sina Frida-turnéer och publiksuccén *Kvartetten* som inkomstkällor. Penningens centrala roll i romanen är förstas inget nyhet, men här vill Svedjedal inskärpa

att det knappast är denna som är boven i dramat utan snarare girigheten och det felaktiga bruket av densamma. Idealen, kärleken och konsten står inte i en enkel motsättning till marknaden och pengarna, framhåller han: ”I *Kvartetten* har den goda konsten dubbel tillhörighet – den hör hemma både i stjärnans och i pengarnas värld. Att välja endera är ett misstag.” (s. 34) Desto intressantare blir det att Sjöberg i kraft av *Kvartettens* försäljningssuccé kunde lämna sitt journalistiska brödskriveri för det skönlitterära författandet, men då för en lyrik som till innehållet frätte sönder den tidigare idylldiktningen och till formen gjorde honom omöjlig på marknaden. I det perspektivet var romanen klokare än dess författare.

Ett likartat sökande efter en för författaren hållbar position visavi marknaden och ”kulturindustrin” finner Svedjedal i Vilhelm Mobergs samtidshistoriska trettiotalromaner. Frågeställningen och temat som kapitlet följer genom dessa var i högsta grad aktuell för Moberg själv som skribent: hur ska den intellektuelles roll utformas när det ekonomiska och därmed det ideologiska oberoendet av marknaden framstår som en omöjlighet? I samklang med trettioalets ”primitivistiska” tankegångar råkar här de nya massmedierna ändå i skottgluggen, tillsammans med industrialism, urbanisering och kvinnlig frigörelse. Det är bifiguren Serner i *A. P. Rosell, bankdirektör* (1932) och Knut Toring i *Sänkt sedebetyg* (1935), *Sömlös* (1937) och *Giv oss jorden!* (1939) som gestaltar konstnärens och den intellektuelles vilshenhet i det nya mediasamhället. Någon verklig lösning ges inte för Serner, som inte förmår förverkliga sina författardrömmar utan att korrumpas. Toring, däremot, finner sin plats i tillvaron som ”organisk intellektuell” (s. 67). Han lämnar stadsmiljöerna och den fördommande pressen för landsbygden, för hembyn och naturkvinnan Rut – ”i Lidalycke är marknaden och publiken plötsligt inte längre något hot” (s. 63). Toring har blivit den allmogens författare Moberg själv ville vara. I förakt för kulturindustrins schabloniseringar hamnar Toring själv i schablonvärderingar. Tänkvärt är också Svedjedals konstaterande att Moberg tillägnat sig sin effektiva och skenbart enkla stil under brödskrivandet för ”ordindustrin” före genombrottet med *Raskens* (1927), den ordindustri som sedan angrips i Toringserien med samma stil som vapen.

I den studie som gett namn åt boken får Bruno K. Öijer och Sven Delblanc exemplifiera hur två på sjuttio-talet nya fenomen i det litterära systemet kunde utnyttjas och utnyttjas av författarna, stencilpublikationen och bokklubbarna. Svedjedal skisserar deras framväxt och noterar bland annat att ”stencilförlagen” uppenbart var ett svar på den förlagskris som präglade det tidiga sjuttio-talet och de påföljande minskade möjligheterna till publikation. Historien berättas om den konsekvent op-